

DIEPGANG

een kroniek van drie dorpen langs het Reitdiep

Een uitgave van de Historische Kring Ubbega
Adorp • Sauwerd • Wetsinge

doodstraf in Wetsinge
Adorper beroepen in de 19e eeuw
in memoriam Henk Berghuis
"het oude kerkje"

jaargang 7, nummer 21, december 2019

Redactioneel

In het laatste nummer van 2019: een echt misdaadverhaal, spelende in Wetsinge en (uiteindelijk) eindigend met een publieke ophanging op de Grote Markt. Verder een informatief verhaal over de beroepen die in de oude gemeente Adorp zijn uitgeoefend in het midden van de negentiende eeuw en een *In Memoriam* voor Henk Berghuis. Als slot een artikel in het Nieuwsblad van het Noorden van 20 juli 1973 over de voormalige kosterij van Wetsinge.

Excursie in de nieuwe gemeente Het Hogeland

Op 28 september jl. vond de tweejaarlijkse excursie plaats naar een aantal historische en landschappelijke parels in de nieuwe gemeente Het Hogeland. Met enige bezorgdheid vanwege het weer stapten we - 29 belangstellenden - om kwart voor tien bij Ubbegaheem in de bus. De weergoden waren ons de hele dag goedgunstig: mooie wolkenluchten, zon af en toe én droog! Langs een mooie route via Mensingeweer en Groot Maarslag (wijnbouw!) reden we voor de koffie naar het Theemuseum in Houwerzijl. In de naam Houwerzijl zit natuurlijk al een verhaal; Ben Westerink deed tijdens de wandeling van dit mooie plaatsje naar Vliedorp het een en ander uit de doeken. Op Vliedorp waren nog enkele grafzerken en een tekstbord van Het Groninger Landschap aanwezig. De bus pikte ons even verder weer op en via de wierdenreeks Ulrum, De Houw, Leens (schitterende kerk!) en Wehe-Den Hoorn reden we naar Warffum. De lunch hier, in het Openluchtmuseum, was prima verzorgd. Rijdend op de Oude Dijk, parallel aan de Provincialeweg, keken we met bewondering naar de chique boerenplaatsen, met een Engelse tuin ervoor, die getuigden van grote welstand ooit. In Usquert wierpen we slechts een blik op de eeuwenoude kerk, op weg naar Rottum. Het grote klooster dat hier ooit stond is verdwenen, maar de geschiedenis was er nog voelbaar. We maakten een heerlijke wandeling langs de voormalige gracht van het kloosterbolwerk, om Rottum heen. Mooi op tijd kwamen we bij de Menkemaborg in Uithuizen, via Rottum naar Doodstil en Zandweer. Koffie/thee met een gebakje in het fraaie Schathoes en later een wandeling door de tuinen. Op de terugweg reden we via Uithuizermeeden naar Oldenzijl; de fraaie laatromaanse kerkje was helaas gesloten vanwege herstelwerkzaamheden. Een mooie tocht! Dank aan Ben voor de interessante toelichting.

Lezing 17 december 2019

Op 17 december a.s. verzorgt Richard Paping een lezing voor de Historische Kring in Ubbegaheem te Sauwerd. Het onderwerp is deze keer "Leven en werken op de

Groninger klei: 1700 - 1900. Met speciale aandacht voor de voormalige gemeente Adorp.

De lezing wordt vooraf gegaan door een ledenvergadering (met de ontwerp-begroting voor 2020) om 19.30 uur. Daarna, dus om 20.00 uur, volgt de lezing.

Herinrichting terrein Onstaborg Sauwerd

Het borgterrein van de Onstaborg in Sauwerd wordt de komende maanden nader onderzocht op archeologische sporen. Er zijn grootse plannen om het terrein beter toegankelijk te maken en de geschiedenis van de Onsta's weer tot leven te wekken. Daartoe worden er op minstens twee locaties binnen de grachten proefsleuven gegraven: één op de plaats waar zeer waarschijnlijk een brug heeft gelegen tussen het borgterrein en de kerk; de ander aan de zuidkant van het terrein, vlakbij het Schathoes, waar mogelijk de toegangsbrug naar de borg heeft gelegen.

De Dorpsvereniging Sauwerd-Wetsinge doet hierbij een oproep aan de leden van de Historische Kring Ubbega om waar mogelijk hand- en spandiensten te verrichten bij dit onderzoek. Wellicht bij het graven van deze proefsleuven, maar ook bij het tentoonstellen van vondsten, voorlichting enz. Eén en ander begint pas in voorjaar 2020. Meer informatie over uw bijdrage is te verkrijgen bij Alfred Huinder, emailadres:

a.b.huinder@provinciegroningen.nl

Doodstraf in Wetsinge

door Gerta Boonstra

De schoolschriften van Cornelia Catharina Smit

In de winter van 1819 noteerde een zevenjarig meisje uit Winsum in één van haar schoolschriften de volgende dagboekachtige tekst:

Winsum den 27 Februarij 1819

Wij zijn te Groningen den 24 Februarij ten gevolgen van het vonnis des doods met de Strop gedood Johan Hindrik Siekman en Frits Weites Overtuigd van diefstal met verswaarende omstandigheden gepleegd ten huize van den landbouwer Luitjen Oomkens te Engelbert

De formulering is wat onduidelijk (begrijpelijk voor een zevenjarige), maar er staat wel degelijk dat het meisje met haar familie naar Groningen is geweest om getuige te zijn van de openbare terechtstelling van twee mannen die een diefstal met “verswaarende omstandigheden” (= geweld) hebben gepleegd in Engelbert. De naam van het meisje is Cornelia Catharina Smit. Ze werd geboren in 1812 op een grote boerderij in Schillingham, iets ten westen van Winsum. Cornelia zou in 1839 trouwen met haar buurjongen Hindrik Pieters Hopma (1805-1870), waarna het jonge paar ging wonen op boerderij De Hoge Wier aan de Provincialeweg tussen Adorp en Sauwerd (nu: boerderij van Raangs). Bij alle spullen die Cornelia meenam in haar huwelijk waren ook haar schoolschriften, die 180 jaar lang op boerderij De Hoge Wier zouden worden bewaard in een kist tussen allerlei andere familiedocumenten. Onlangs kwamen de schoolschriften weer boven water, dankzij Kees Raangs, de achter-achter-kleinzoon van Cornelia Catharina Smit.

In februari 1819 ging de kleine Cornelia Catharina dus met haar ouders een dagje naar Groningen om daar getuige te zijn van een bijzondere gebeurtenis. Op de Grote Markt werden die dag twee criminelen opgehangen. In die tijd gebeurde dat in het openbaar en er kwam altijd veel nieuwsgierig publiek op af. En niet alleen volwassenen, zoals de tekst uit het schoolschrift verraadt. Ouders schroomden niet hun kinderen mee te nemen naar wat toch een gruwelijk schouwspel moet zijn geweest. Alsof het een familie-uitstapje betrof. De belangstelling van de familie Smit voor dit gebeuren kwam niet helemaal uit de lucht vallen. Het is goed mogelijk dat ze één van de twee ter dood veroordeelden, de 36-jarige Johan Hendrik Siekman, persoonlijk kenden of in ieder geval wel eens van hem gehoord hadden. Siekman had namelijk in een steenfabriek te

Winsum gewerkt en woonde ten tijde van de gewelddadige diefstal met zijn vrouw en kinderen in het naburige Wetsinge.

Wie was Johan Hendrik Siekman?

Al in de 18e eeuw kwamen er in het zomerseizoen vanuit Duitsland grote groepen gastarbeiders naar Nederland om bij de boer te werken (de hannekemaaiers) of om de thuis geweven stoffen uit te venten langs de deur (de lapkepoepen). Er was ook nog een derde categorie, de Lipskers, die uit het vorstendom Lippe (Lipland) kwamen in Noordrijn-Westfalen. De Lipskers werkten vooral in de steenbakkerijen in Noord-Nederland. Aan het begin van de 19e eeuw werkten er in de Groninger steenfabrieken ongeveer 400 Lipskers. Eén van hen was Johan Hendrik Siekman of Hendrik Siekman, zoals hij ook wel genoemd werd. Begin 19e eeuw was hij met zijn jongere broer Karel en een groepje dorpsgenoten vanuit Lipland naar Groningen getrokken en had werk gevonden in een steenfabriek te Winsum.

Wat we verder van hem weten is dat hij op 27 februari 1813 in de gemeente Adorp trouwde met de 20-jarige Anje Alberts Kuiper uit Sauwerd. In de huwelijksakte staat vermeld dat de bruidegom 30 jaar oud is en van beroep arbeider. Van de wederzijdse ouders van het bruidspaar is alleen Wendeltje Geerts, de moeder van de bruid, in het gemeentehuis aanwezig. De anderen zijn al overleden.

Het rechterdeel van dit huis (Zuiderstraat 12 te Adorp) was aan het begin van de 19e eeuw het eerste gemeentehuis van de gemeente Adorp. Hier trouwden Hendrik Siekman en Anje Alberts. Foto uit omstreeks 1970; archief HKU

Het huwelijk had haast, want al de dag erna, op 28 februari 1813, werd dochter Elisabeth geboren, in het huis van haar grootmoeder Wendeltje Geerts, plaatselijk aangeduid als S 46. Op een topografische kaart waarin

de huisnummering tussen 1800-1870 is ingetekend, zien we het liggen recht achter de laatste boerderij van de wierde Arwerd (nu ten oosten van het station te Sauwerd), niet ver van de oude AE. Het is een klein huisje met 8 grazen grond, toebehorend aan de diaconie van Adorp. Omstreeks 1860 werd het afgebroken. In de geboorteakte van Elisabeth staat vermeld dat vader Hendrik Siekman pottbakker is, wat waarschijnlijk een verwijzing is naar zijn werk in de steenfabriek te Winsum.

Erg lang hebben Hendrik Siekman en zijn vrouw Anje niet bij moeder Wendeltje ingewoond. Als dochtertje Elisabeth na zeven maanden overlijdt wonen ze al in Aduard. Daar worden in 1814 en 1815 nog twee kinderen geboren, een tweede Elisabeth en Albert. Maar in 1817, bij de geboorte van zoon Willem zijn ze weer terug in de gemeente Adorp en wonen dan in de Wetsingermeden, waar hun burens, Jan Klaas Moorlag (wonend W3) en Drewes Gajes van Kampen (wonend W6) als getuigen aanwezig zijn bij de aangifte van de geboorte van Willem. Mogelijk woonde de familie Siekman toen in W5, het huisje dat precies tussen W3 en W6 in ligt (zie kaart).

Kaart omgeving Sauwerd, rond 1850. Bron Topotijdreis.nl, bewerkt door Ben Westering

Meer kinderen kregen Hendrik Siekman en Anje Alberts niet, want nog in datzelfde jaar 1817 vond de roofoverval in Engelbert plaats, waarvan Hendrik Siekman één van de daders was.

De roofoverval

In de nacht van 22 op 23 oktober 1817, ergens tussen 12 en 1 uur, werd het rustige dorpje Engelbert opgeschrikt door een overval op het kleine boerderijtje van boer Oomkes. Terwijl de 80-jarige Luitje Oomkes, zijn vrouw, hun 25-jarige zoon en twee dienstmeisjes rustig liggen te slapen, allen in hetzelfde vertrek, klinkt het geluid van versplinterend houtwerk. Via een mestkar

die tot voor het schuifraam gereden is, lukt het de inbrekers via het bovendeel van dat raam naar binnen te klauteren.

In het procesverbaal dat de volgende morgen van de overval wordt opgemaakt door de Schout van de gemeente Noorddijk, staat gedetailleerd beschreven wat er die nacht gebeurde:

[ ] *Dat hij Luitje Oomkes op boven gemelden tijd door het afrukken van het vensterraam was ontwaakt en dat ook op hetzelfde ogenblik twee manspersonen beiden met eene zware stok of knuppel voorzien zich voor zijn bed hetwelke naast het gemelde raam is, hadden vertoont en onder de ijs-selijkste dreigementen van hem en zijne vrouw te zullen vermoorden, en onder het geven van stokslagen de sleutels van kasten en kisten hadden geeist om geld te kunnen magtig worden; bezigende onder andere daartoe deze woordelijke uitdrukking: "Waar bist doe olde duvel, geld mout er wezen of ik snied di de hals oet". Dat hij Luitje Oomkes daarop tot de dood toe ontsteld en uit vrees van op zijn bed vermoord te zullen worden de sleutels van het kabinet en van eene daar staande kist, had gegeven; dat inmiddels een der twee geweldenaars niet tegenstaande het duister naar het bed van gemelde zoon was gegaan hetwelke in de andere hoek van de kamer is, lopende het middelste bed waarop de twee dienstmeiden zich bevonden voorbij en gelijke uitdrukkingen tegen denzelfden als tegen hem hadden gebezigd, onder andere dat hij thans zoude sterven omdat hij voor eenigen tijd op hem had willen schieten, waarop gemelden zijnen zoon mede eenen geweldigen knuppelslag op zijn bed had ontvangen.....*
[ ]

Na al dit geweld openden de inbrekers het kabinet en de kist en propten twee zakken vol met zilveren voorwerpen, kleding, linnengoed en ruim 1000 gulden aan contant geld, waaronder zich gouden dukaten en zeeuwsche rijksdaalders bevonden.

Een maand eerder, in september, hadden inbrekers het ook al op boer Oomkes voorzien gehad, maar toen mislukte de overval omdat er een hond aansloeg en de zoon de daders met een gewerschot wist te verdrijven. Nu was het wel gelukt, maar de triomf was van korte duur. Een van de dienstmeisjes van boer Oomkes had het sterke vermoeden dat haar vader, Frits Weites uit Haren, bij de roofoverval betrokken was geweest. Ze wist dat lang voor zich te houden, maar bekende uiteindelijk, toen de argwaan van het gezin Oomkes te groot werd. Frits Weites, die al eerder met justitie in aanraking was gekomen, werd als eerste gearresteerd en verhoord. Gek genoeg bleek hij die nacht niet in de boerderij van Oomkes te zijn geweest, hij stond buiten op de uitkijk. De echte overvallers waren de 50-jarige boerenknecht Berend Wubbels en een zekere Hendrik, die later door de officier van justitie ontmaskerd zou

worden als (Johan) Hendrik Siekman uit Wetsinge. Allen waren ook betrokken geweest bij de mislukte inbraak van een maand eerder. Daar had ook nog een vierde persoon aan meegedaan: Johan Hendrik Rotman. Rotman en Siekman, beiden van Duitse afkomst, werden gearresteerd. Hendrik Siekman was thuis in Wetsinge toen de Schout van de gemeente Adorp, Geert Geerts Zijl, voor de deur stond om hem in bewaring te stellen. Siekmans vrouw Anje Alberts verklaarde daarbij dat haar man verleid was geworden door Berend Wubbels, die hem op de dag van de roofoverval van huis had opgehaald. Berend Wubbels zelf was onvindbaar en bleef onvindbaar. Kennelijk was hij er met zijn deel van de buit vandoor. De rest van de buit werd teruggevonden in en rondom de huizen van Frits Weites te Haren en van Johan Hendrik Siekman te Wetsinge.

Weites, Siekman en Rotman belandden in afwachting van hun proces, in de gevangenis, waaruit de beide Duitsers wisten te ontsnappen. Rotman werd al snel weer opgepakt, maar Hendrik Siekman vluchtte naar Oost-Friesland en wist zich daar geruime tijd schuil te houden. Pas in september 1818, bijna een jaar na de roofoverval, werd hij in de buurt van Aurich alsnog opgepakt en teruggebracht naar Groningen.

De Grote Markt te Groningen tussen 1810-1820. Tekening van H.L. Mijling, Beeldbank Groningen

Nog diezelfde maand veroordeelde het Hof van Assisen te Groningen Weites, Siekman en Wubbels (de laatste bij verstek) tot de "dood door middel van het koord". Rotman, die alleen bij de mislukte overval betrokken was geweest, kwam er vanaf met geseling en een tuchthuisstraf van 8 jaar. Een verzoek tot gratie voor Weites en Siekman werd afgewezen vanwege het buitensporige geweld tijdens de roofoverval. Ook een verzoek gericht aan koning Willem I veranderde niets aan de zaak. Op 24 februari 1818, 's morgens om half twaalf, werden Johan Hendrik Siekman uit Wetsinge

en Frits Weites uit Haren op de Grote Markt te Groningen opgehangen. Honderden mensen waren hiervan getuige, waaronder de kleine Cornelia Catharina Smit uit Winsum.

De weduwe en de kinderen van Siekman

In Wetsinge bleef Anje Alberts ontredderd en in diepe armoede achter met haar drie kinderen van vijf, vier en twee jaar oud. We weten niet hoe het de eerste tijd met haar gegaan is. Werd ze met de nek aangekeken of kreeg ze hulp? Naar alle waarschijnlijkheid leefde het gezin van de bedeling. Dat was zeker het geval in 1821, toen er opnieuw een kind geboren werd, waarvan de vader onbekend was. Anje Alberts woonde op dat moment in het huis W 14 te Groot Wetsinge. Dat was het armenhuis tegenover de pastorie. Het kind werd Jan Alberts Kuiper genoemd en overleed in 1824 toen hij vier jaar oud was. Pas in 1831 hertrouwde Anje, inmiddels 40 jaar oud, te Adorp met de 39-jarige Alef Sijmen uit Bedum. Uit de huwelijksakte blijkt dat ze op dat moment weer in Sauwerd woonde en dat haar moeder Wendeltje nog in leven was. Dus misschien woonde ze toen opnieuw bij haar in, net zoals de eerste maanden van haar huwelijk met Hendrik Siekman.

Anje's verdere leven is in nevelen gehuld. We weten alleen dat ze in 1866 gestorven is in Foxhol en dat ze toen inwoonde bij haar oudste dochter Elisabeth.

De kinderen van Anje Alberts en Hendrik Siekman zijn niet in Wetsinge of Sauwerd blijven wonen. Zou dat uit schaamte zijn geweest voor hun vader, wiens geschiedenis natuurlijk in het hele dorp bekend was? Elisabeth Siekman kreeg haar zeven kinderen in Slochteren en in Martenshoek, zonder ooit gehuwd geweest te zijn. Geen van die kinderen werd naar haar vader vernoemd, zoals in die tijd toch gebruikelijk was. Zelfs de achternaam werd licht verbasterd tot Zijlman, Ziekman of Siekmans. Haar beide broers, Albert en Willem, bleven zich wel Siekman (soms Ziekman) noemen, maar vermeden hardnekkig alle verwijzing naar hun criminele vader. Geen van hun gezamenlijke 14 kinderen, allen in Garnwerd geboren, werd vernoemd naar Johan Hendrik Siekman uit Wetsinge, hun grootvader, die op 24 februari 1819 op de Grote Markt te Groningen werd opgehangen.

Bronnen:

- *De strop voor Harener inbreker*. Harener Weekblad, 25 maart 2018
  - Eppo van Koldam, *De lotgevallen van de familie Rotman*. Harens Old Goud, 10e jrg. nr.1, 2019
  - P. Kooij (red.), *Dorp naast een stad: Hoogkerk 1770-1914*, Van Gorcum, Assen, 1993
  - www.alleGroningers.nl
- Met dank aan mevr. Aaltje Miedema en Okke Amsing

Beroepen in Adorp in de negentiende eeuw

door Richard Paping

Bij de negentiende eeuw denken we al gauw aan de industriële revolutie, maar in Nederland bleef de opkomst van fabrieken vooral beperkt tot de grote steden en enkele regio's zoals de Groninger Veenkoloniën en Twente. Voor grote delen van het platteland, waaronder ook de voormalige gemeente Adorp, lijkt het of er in deze tijd weinig veranderde. Velen hebben het beeld van een samenleving gedomineerd door boeren, arbeiders, ambachtslieden en een paar winkeliers en neringdoenden. In deze bijdrage wil ik nagaan wat voor beroepen de bewoners in de vroegere gemeente Adorp vooral uitoefenden, en ook of daar in de negentiende eeuw toch nog enige verandering in kwam.

Net als elders in Nederland was de negentiende eeuw voor Adorp een periode van forse bevolkingsgroei. Bij de volkstelling van 1795 woonden er slechts 692 mensen in Adorp, maar in 1849 woonden er al 1.119 en in 1890 zelfs 1.484 inwoners, wat een ruime verdubbeling is ten opzichte van 100 jaar eerder (1). In de daaropvolgende twee decennia liep de bevolking echter weer snel terug tot een dieptepunt van 1.247 inwoners in 1910, daarna wisselden bescheiden herstel en teruggang elkaar af en in 1970 woonden er nog steeds maar 1.475 mensen in de gemeente. Al met al groeide de bevolking van Adorp in haar hele historie nimmer zo snel als tussen 1795 en 1890.

Gezinshoofden: boeren en arbeiders

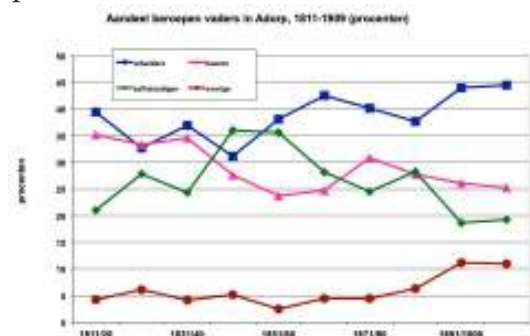
Een beroepstelling uit 1807 rapporteert voor de dorpen in de latere gemeente Adorp 57 boerengezinnen, 40 arbeidersgezinnen, 32 handwerkersgezinnen, 8 ambtenarengezinnen en 13 overige (waarschijnlijk handelaren) (2). De boeren maakten daarmee 38% van de huishoudens uit, een grote groep, maar nog niet eens een meerderheid. Voor de Groninger kleigebieden was het hoge aandeel boeren (net als in het nabije Bedum, Noorddijk en meer nog Hoogkerk) wel tamelijk bijzonder. Elders op de klei was aan het begin van de negentiende eeuw het aantal boeren namelijk nooit veel groter dan het aantal arbeiders of dagloners. Juist in de genoemde veeteeltgemeenten in de buurt van de stad woonden weinig landarbeiders en deed de boer met zijn gezin het meeste werk zelf. In de akkerbouwgebieden op het Hogeland met minder natte grond waren de boerderijen groter en werkten veel meer landarbeiders.

De snelle bevolkingsgroei in de negentiende eeuw ging gepaard met slechts een vrij bescheiden groei van het aantal boerderijen. Volgens de landbouwtelling van

1862 waren er toen 67 Adorper gezinshoofden boer en 98 arbeider, hoewel bij een andere tabel afkomstig uit dezelfde telling opeens sprake is van 84 boeren en 81 arbeiders (3). De grens tussen boer en arbeider was kennelijk vaag in Adorp. De landbouwtelling laat ook zien dat er 76 bezitters van landbouwpaarden waren, 115 gezinnen bezaten één of meer koeien en in 131 gezinnen waren er ook schapen. In totaal waren er 77 gezinnen met meer dan vijf hectare land in gebruik en nog eens 22 gezinnen met tussen de één en vijf hectare land. Ook onder de Adorper landarbeiders en middenstanders kwam dus vaak enig veebezit en soms ook klein landgebruik voor.

Bij de nationale landbouwtelling van 1910 blijken er nog maar 65 boeren en 1 tuinbouwer in de gemeente te wonen (4). Nog maar 64 gezinnen hebben meer dan vijf hectare land in gebruik en 10 arbeiders- en boerengezinnen tussen de één en vijf hectare. Er lijken in 1910 dus minder boerderijen te zijn dan rond 1860, terwijl de daling van de bevolking vanaf 1890 kennelijk ook gepaard ging met een flinke teruggang in klein landgebruik onder arbeiders.

Uit de bijgevoegde grafiek wordt duidelijk dat het aandeel van boeren onder de vaders van kinderen geboren in Adorp tussen 1811 en 1820 van zo'n 35% terugliep tot ongeveer een kwart in de tweede helft van de negentiende eeuw (5). In de eerste helft van de negentiende eeuw nam het aandeel van de arbeidersvaders ook af van 40% in de periode 1811-1820 (wat een verrassend hoog percentage is gezien de eerder genoemde telling van 1807) naar iets meer dan 30%. Daarna was er echter een snelle stijging, zodat aan het begin van de twintigste eeuw bijna de helft van de vaders van nieuwgeboren kinderen arbeider was in Adorp (45%).

Opmerkelijk is de snelle toename van de kleine zelfstandigen in Adorp in de eerste helft van de negentiende eeuw van 20% naar meer dan 35%. Rond 1800 was de middenstand van de dorpen Sauwerd en Adorp nog

maar weinig ontwikkeld, en moesten de bewoners voor de aankoop van tal van producten naar elders, zoals de stad Groningen of het veel grotere dorp Bedum. Na 1860 nam het belang van de middenstand echter weer af, zodat rond 1900 minder dan 20% van de vaders ertoe behoorde. Opmerkelijk is dat dit vooral gepaard ging met een groei van het aandeel arbeiders. Adorp werd steeds meer een arbeidersgemeente. Een andere groep die groeide waren de overige beroepen, d.w.z. mensen in loondienst, maar werkzaam buiten de landbouw. In eerste instantie zijn dat de predikanten, schoolmeesters en dergelijke, maar aan het eind van de negentiende eeuw is een toenemend aantal vaders in dienst van de spoorwegen, vooral in Sauwerd. Dat was vanwege de aanleg van de spoorlijnen van de stad Groningen naar het noorden, waarbij Sauwerd een belangrijke halte werd.

Station van Sauwerd met spoorwegpersoneel. Tweede van rechts staat Doeke de Vries, die van 1891 tot 1905 in Sauwerd werkte als arbeider-telegrafist. De foto is dus van 1905 of eerder

Jongens en meisjes, vrouwen en mannen

In de negentiende eeuw was het beroep dat je uitoefende in sterke mate afhankelijk van je burgerlijke staat en je geslacht. In Adorp was dat niet anders. De levenscyclus speelde een belangrijke rol. Economische arbeid van kinderen beneden de 12 jaar was een zeldzaamheid in Groningen. In de Adorper bronnen hebben kinderen nooit een beroep: jongens en meisjes gingen immers naar school. In 1860 ging het om 178 kinderen en dat doet vermoeden dat vrijwel alle dorpskinderen een flink aantal jaren de lagere school bezochten. Niet voor niets stond er in zowel Adorp als Wetsinge van oudsher een school, terwijl er in 1863 nog een bijzondere christelijke school in Sauwerd bij kwam.

Kinderen die ouder waren dan 12 jaar werden langzamerhand geacht te gaan werken. Vaak al vanaf 13-14 jaar werden de zoons en dochters van arbeiders en van de wat armere middenstanders inwonende knechten en meiden, vaak op een boerderij.

De zoons en dochters van boeren begonnen thuis ook steeds meer mee te helpen en deden hetzelfde werk als

de knechten en meiden. Sommige jongens gingen in de leer bij ambachtslieden om een vak te leren, niet zelden bij hun eigen vader. Meisjes konden ook dienstbode worden, bijvoorbeeld bij de predikant of bij een welgestelde koopman, of anders richting de stad vertrekken om daar in een "dienstje" te gaan werken.

Albert Bloem (1863-1937) op zichtmachine bij Wetsinge. Hij begon zijn werkende leven als dagloner en eindigde als landbouwer. Vanaf 1922 woonde hij met zijn vrouw Roelfke in het oude schooltje (de kosterij) van Groot Wetsinge (zie p. 11). Datering van deze foto onbekend.

Lang was het voor jongeren normaal om als inwonend personeelslid te werken tot het moment van huwelijk. Aan het eind van de negentiende eeuw werd dit echter wat minder gebruikelijk, waarschijnlijk ook in Adorp, al werd nog tot 1900 vaak van ongehuwde moeders in de geboorteakten vermeld dat ze dienstmeid waren. Over de hele negentiende eeuw gold dat voor ruim 40% van deze moeders. Ook de Adorper bruiden werd in hun huwelijksakten vaak dienstmeid genoemd, omdat dat hun beroep was tot kort voor hun huwelijk.

In de periode 1811-1835 gold voor 48% van de Adorper bruiden die voor het eerst trouwden dat ze bij het huwelijk dienstmeid waren. In de jaren 1861-1885 was dat nog steeds 46% (6). Daarna daalde het aantal bruiden dat dienstmeid genoemd werd snel tot 35% in de jaren 1886-1910 en 20% in de jaren 1910-1934. Onder het laatste percentage zijn trouwens ook steeds meer huishoudsters begrepen, waarvan niet altijd duidelijk is of ze wel inwonend waren. Het enige andere beroep dat onder bruiden vrij veel voorkwam was naaister (3% van de bruiden), verder ging het slechts om een enkele winkelierse of hoedenmaakster en later ook nog een vroedvrouw, boekbindster of onderwijzeres. Van de helft van de Adorper bruiden werd helemaal geen beroep gemeld, terwijl dat aandeel na 1885 snel toenam tot meer dan driekwart.

Gedeeltelijk kwam dat laatste omdat eind negentiende

eeuw vrouwen onder druk van het zogenaamde Burgerlijk Beschavingsoffensief en het 'mannelijk kostwinners-ideaal' langzaam uit het arbeidsproces gedrukt werden. Mede daardoor ontstond vervolgens de neiging om minder vaak een vrouwenberoep te noteren, hoewel vrouwen vaak wel degelijk enige economische arbeid verrichtten.

Koemelkster met blaarkop, ergens in Adorp

Dit gold ook voor gehuwde vrouwen, bij wie in Adorp maar heel zelden een beroep vermeld werd in de aktes van de Burgerlijke Stand. Desondanks werkte in de negentiende eeuw de vrouw van een landbouwer vrijwel altijd mee op het bedrijf, bijvoorbeeld in de zuivelbereiding. Arbeidersvrouwen werkten in elk geval in de zomer voor loon, daar ze hard nodig waren bij het binnenhalen van de oogst. De rol van de vrouwen van de Adorper middenstanders en ambachtslieden is minder duidelijk, al zullen vrouwen van winkeliers zeker ook in de winkel hebben gestaan.

Adorper mannenberoepen buiten de landbouw

Van de Adorper bruidegommen die tussen 1811 en 1934 in het huwelijk traden, werd in 88% van de gevallen een beroep opgegeven. Dit was dus een groot verschil met de bruiden. Daarbij kwam nog dat vanaf eind negentiende eeuw het noemen van beroepen bij huwende mannen juist steeds gebruikelijker werd, in tegenstelling tot bij de vrouwen. In de periode 1911 tot 1934 werd maar bij 2 van de 261 mannen die in Adorp trouwden geen beroep vermeld. Veel bruidegommen waren landbouwer, boerenknecht, dagloner of arbeider, maar daarnaast waren er toch ook velen buiten de landbouw actief. In de Adorper huwelijksakten kwamen soms wel bijzonder beroepen voor, maar dat betrof dan mensen die niet in de gemeente woonden. In de gemeente zelf was het aantal beroepen buiten de landbouw om erg beperkt. Als we kijken naar de zelfstandige beroepen in de geboorteakten van 1811 tot

1909, dan komen eigenlijk alleen de standaardberoepen voor. Timmerman was met 121 vermeldingen het meest genoemde beroep, waarbij opvalt dat er na 1890 veel minder waren. Vermoedelijk was er minder werkgelegenheid in de bouw doordat de bevolking stagneerde. Ook ververs (38 maal genoemd) beleefden hun piek in de jaren tot 1880, waarna er nog maar weinig vermeldingen waren gedurende de tijd daarna.

Een veel voorkomend beroep was schoenmaker, dat 104 keer genoemd werd, en vervolgens kleermaker (90 keer). Beide beroepen kwamen aan het eind van de negentiende eeuw duidelijk minder voor, wat mogelijk wijst op het oprukken van confectiekleding en -schoenen. Wel is het opmerkelijk dat er in 1895 voor het eerst een klompenmaker genoemd wordt als vader. Eerder kwamen klompen kennelijk van elders, als ze al werden gedragen. Andere gebruikelijke ambachten en neringen in Adorp waren schippers, smeden, wagenmakers en kuipers, broodbakkers, herbergiers én kasteleins, molenaars en dekkers. Er was ook een weverij, maar die verdween rond 1860. Daarentegen duiken gespecialiseerde slagers en vleeshouwers pas op in de jaren zeventig van de negentiende eeuw. Wellicht was dit een teken dat de levensstandaard van de Adorper bevolking begon te stijgen, waardoor ze zich meer vlees konden veroorloven. Verder waren er slechts losse vermeldingen van een pottenbakker, een stoelenmatter en een scharenslijper, maar die lijken zich niet metterwoon in de gemeente gevestigd te hebben. Veel ambachten kwamen niet voor in het negentiende-eeuwse Adorp!

Bakkerswinkel te Sauwerd in 1913. Het pand waarin de winkel gevestigd was bestaat nog: Oude Winsummerstraatweg 13 (begin Oosterstraat). Voor de winkel staan bakker Elema, zijn vrouw en hun knecht Hilbrand Wetsema

Opmerkelijk is dat er in de eerste twintig jaar van het geboorteregister nauwelijks winkeliers, kooplieden, kramers en commissionairs in de gemeente Adorp worden genoemd. Dat wijst er op dat het winkelbestand in de dorpen eigenlijk pas echt tot ontwikkeling kwam, toen de bevolking in de loop van de negentiende eeuw begon te groeien, zodat het de moeite waard werd om in Adorp zelf handel te gaan drijven. Rond 1850 was er zelfs een houtkoper. Echter aan het eind van de negentiende eeuw begon deze handel als gevolg van de bevolkingsstagnatie in Adorp weer terug te lopen. Wel werden er rond 1900 meer Adorpers actief in het transport als voerman, vrachtrijder of besteller om goederen aan en af te voeren.

Besluit

In vergelijking met andere gemeenten op de klei was in de hele negentiende eeuw het voorzieningenniveau wat betreft ambachten en handel in de gemeente Adorp erg laag. Vermoedelijk kwam dit mede doordat er twee kernen waren, Sauwerd en Adorp, die allebei niet heel erg groot waren. Rond het midden van de negentiende eeuw lijkt er wel een periode van bloei geweest te zijn voor de lokaal verzorgende beroepen, maar die was maar tijdelijk. Landbouw bleef veruit de belangrijkste economische sector. Zo kon het gebeuren dat aan het eind van de negentiende eeuw de gemeentelijke bevol-

380kV hoogspanningsleiding

door Bé Kuipers, namens de werkgroep Sauwerd-Wetsinge 380kV

Raad van State: uitvoering kan doorgaan, bezwaarschriften verworpen, op één na.

Op woensdag 9 oktober heeft dan eindelijk - na een procesvoering van meer dan twee jaar - de Raad van State uitspraak gedaan in het dossier '380 kV hoogspanningslijn EHV' (Eemshaven-Vierverlaten). Alle bezwaarschriften zijn niet ontvankelijk verklaard, op één onderdeel na. Maar dat staat de bouw van deze hoogspanningslijn niet in de weg, die kan doorgaan. Vanwege de lange voorbereiding en procedures zal de ingebruikname pas in 2023 zijn.

De Raad van State (RvS) is het hoogste rechtsorgaan in Nederland, beroep tegen dit besluit is niet mogelijk; de uitspraak is "...definitief en onherroepelijk." De RvS doet geen inhoudelijke uitspraken over nut, noodzaak en wenselijkheid. Het toetst alleen de door de ministers gevolgde procedures aan de bestaande wetgeving. Volgens de RvS hebben de ministers zich in bijna alle gevallen gehouden aan de wetgeving. De uitzondering in dit geval is dat het Rijksinpassingsplan niet voldoet aan de wettelijke eisen, het is niet concreet genoeg. De RvS draagt de ministers op om het inpassingsplan van

king voor een steeds groter deel uit landarbeiders begon te bestaan. Daarnaast zorgden de spoorwegen in deze periode voor meer werkgelegenheid.

Noten:

- 1: R. Paping, *Voor een handvol stuivers. Werken, verdienen en besteden: de levensstandaard van boeren, arbeiders en middenstanders op de Groninger klei, 1770-1860* (Groningen 1995) 313; www.volkstellingen.nl.

- 2: Groninger Archieven, Archieven Gewestelijke Besturen, inv.nr. 855.

- 3: *Bijdragen tot de kennis van den tegenwoordigen staat der provincie Groningen; vijfde deel: landbouw-statistiek* (Groningen 1870).

- 4: *Uitkomsten der telling inzake het grondgebruik en den veestapel gehouden 20 mei – 20 juni 1910* ('s-Gravenhage 1912).

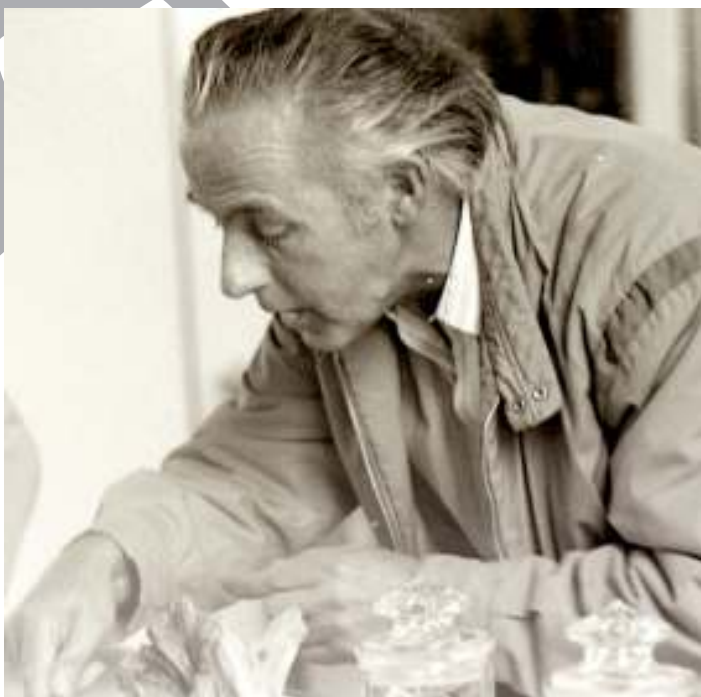
- 5: Gebaseerd op een bestand met excerpten van geboorteakten van de Burgerlijke Stand van Adorp 1811-1909, beschikbaar gesteld door de Groninger Archieven.

- 6: Excerpten huwelijksakten Burgerlijke Stand Adorp 1811-1934, beschikbaar gesteld door de Groninger Archieven. Het bijhouden van beroepen van bruiden in de periode 1835/1860 lijkt maar beperkt te zijn gebeurd.

Foto's: archief HKU

deze hoogspanningslijn binnen een termijn van een half jaar te herstellen.

Tegen de aanleg van deze nieuwe hoogspanningslijn is jarenlang geprotesteerd en later geprocedeerd door diverse belangengroepen: de werkgroep 380 kV Sauwerd-Wetsinge, Dorpsvereniging Sauwerd-Wetsinge, buurtbewoners uit Westerdijkshorn, Bedum, Loppersum, Noordhorn, milieu- natuur- en vogelbeschermingsorganisaties, allen onder de koepel Natuur- en Milieufederatie Groningen (NMG) en een groep individuele personen. Daarnaast heeft ook de fractie van D66 van de toenmalige gemeente Winsum een bezwaarschrift ingediend. Al deze groepen en personen zijn erg teleurgesteld. Erik de Waal, jurist bij de NMG, die de procesvoering heeft gevolgd en ook bij de hoorzitting zijn betoog heeft gehouden, is dat ook. Maar hij is niet verbaasd. Ook in andere gebieden in Nederland waar zo'n 380 kV hoogspanningslijn aan de orde was en waartegen is geprocedeerd, was het besluit van de RvS negatief. Hiska Ubels, eertijds wonende in Westerdijkshorn, ziet nog mogelijkheden. Hiska was jarenlang de voorvrouw in de protesten tegen deze hoogspanningslijn en zeer deskundig op dit gebied. De sleutel ligt weer bij de provincie en de betreffende gemeenten, het dossier is hiermee terug in het politieke speelveld," aldus Hiska Ubels.

Herinneringen aan Henk Berghuis

Met het overlijden van Henk Berghuis op 24 mei j.l. verloor onze gemeenschap een markant persoon. Henk Berghuis – bij velen bekend als bakker Berghuis – was een man met grote kennis van de geschiedenis van Sauwerd, Adorp en Wetsinge.

Berghuis zat vol verhalen; met veel oog voor details wist hij het vooroorlogse leven in onze dorpen tot leven te wekken. Hij had een brede belangstelling. Zo was hij een groot liefhebber van Riekele Prins en de Ploeg schilders, maar hij kon ook over oude koekblikken of gemberpotjes enthousiast vertellen. Van dat alles kon hij maar moeilijk afscheid nemen. Hij was een echte verzamelaar.

Henk Berghuis had een grote belangstelling voor archeologie. Lag de bodem in onze wierden ergens open, dan was hij al snel aanwezig. Het brood werd dan maar wat later bezorgd. Al zoekend bouwde hij een fraaie collectie van oudheden op. Hij wist de voorwerpen die hij vond meestal haarfijn te duiden. Tijdens een aantal exposities in Sauwerd en Adorp heeft hij zijn vondsten kunnen tonen en toelichten. Henk Berghuis blijft in onze herinnering. De Historische Kring Ubbega heeft voor zijn archeologische vondsten een aparte plek op haar website ingeruimd.

Bestuur Historische Kring Ubbega

Het oude kerkje

door Jan de Groot

Tijdens de inventarisatie van het archief-Raangs in 2017 kwamen we (Gerta Boonstra en Jan de Groot) op een overzicht van de percelen in de buurt van De Hooge Wier en Heksum de perceelsnaam “het oude kerkje” tegen. Het betrof een perceel aan de Eenster Tocht, grofweg halverwege Heksum en Sauwerd, kadastraal bekend als C 624. Zie onderstaande kadaster-kaart van 1832 (HisGis.nl; perceel C624 is roodomrand). Dat intrigeert!

Vermoedens over deze perceelbenaming zijn er wel, maar zelfs Jan Anne Veldman, in wiens bezit dit perceel eerder was (nu van familie Huinder) kan zich niets van een dergelijke benaming herinneren. Goed, er gaan verhalen over een kapelletje “tussen Heksum en Sauwerd” en er is een kerkenpad bekend waarover de kinderen vanuit Heksum naar hun school in Sauwerd liepen. Ook is er een vermoeden dat de benaming samenhangt met een eerdere eigenaar van het perceel, namelijk de kerk. Duidelijk is dat het laatste woord over dit perceel en zijn intrigerende naam nog niet is gesproken. In een volgend nummer komen we hier zeker op terug. Als lezers meer informatie hebben, houdt de redactie zich zeker aanbevolen.

Nieuwsblad van het Noorden 20-7-1973

Van onze verslaggever

De ruim 400 jaar oude kosterij van Wetsinge (bij Sauwerd) ligt in puin. Wat een schitterend monument had kunnen zijn op de top van een wierde is niet meer dan een hoop oude stenen met een paar balken.

Wat er precies gaat gebeuren is niet helemaal duidelijk. De kosterij stond op de lijst van Monumentenzorg. De gemeente Adorp wil het gebouw graag houden, de eigenaar, die zelf een huis wilde laten bouwen op de plaats van het monument, treurt in het geheel niet nu de kosterij in puin ligt. De eigenaar van de gerestaureerde „Bakkerij Mendels" in Middelstum, de heer T. Helperi Kimm, is inmiddels een actie begonnen om het monument te behouden. „Als wederopbouw op de wierde niet mogelijk blijkt wegens geldgebrek, moet de kosterij maar overgebracht worden naar museum 't Hogeland in Warffum", vindt de heer Kimm. Zelf is hij voorzitter van deze museumstichting.

De kosterij van Wetsinge, voor het laatst in gebruik als school, was al jaren een bouwval. De huidige eigenaar de heer K. Bosman in Baflo, kocht het huisje in 1970 voor vierduizend gulden. Een jaar later ontving hij een aangetekend schrijven dat zijn bezit op de lijst van Monumentenzorg was geplaatst.

Verwaarloosd

Jarenlang is de kosterij, die samen met de door oude bomen omgeven pastorie er tegenover en de lage kleine huisjes voor een fraai dorpsgezicht zorgde, verwaarloosd. Maandagavond 16 juli kwam de langverwachte klap. Een stuk of tien jongens uit Wetsinge en Sauwerd braken de bouwval af. Daar werd volgens ooggetuigen zelfs een tractor bij gebruikt. Volgens brigadier De Boer van de Rijkspolitie in Sauwerd deden de slopers het voorkomen alsof ze toestemming hadden van de eigenaar. Het onderzoek moet echter nog beginnen: „We hebben het deze week zo ongelooflijk druk gehad, we zijn er nog niet aan toegekomen. Dit zaakje wordt echter haarfijn uitgeplozen," aldus de brigadier. Hij is zelf maandagavond bij de afbraak wezen kijken, maar werd weggeroepen wegens een brand in Adorp. De eigenaar in Baflo antwoordt op de vraag of hij van

de sloop wist: „Nee, natuurlijk niet. Er waren klachten over loszittende stenen, maar ik heb geen toestemming gegeven voor afbraak. De mensen die het gedaan hebben zullen zich nu achter mij willen verschuilen." Volgens de heer Bosma heeft een inwoner van Wetsinge hem dinsdagavond pas op de hoogte gesteld van de afbraak.

Woedend

De meest teleurgestelde man is de heer Kimm, werkzaam bij tabaksfabriek Niemeyer in Groningen. Hij stapte maandagavond woedend op de slopers af om te verhinderen dat er onherstelbare schade werd aangericht. Gisteren heeft hij in Wetsinge en Sauwerd huis-aan-huis een brief laten verspreiden waarin de aandacht wordt gevraagd voor wederopbouw van de kosterij. Dat is mogelijk omdat Monumentenzorg een nauwkeurige tekening van het pand heeft. „U zag niets anders dan een bouwval, maar het gebouw was in feite een der oudste stenen gebouwen in de Ommelanden. Middeleeuwse kerken zijn er nog vele in Groningerland, maar andere middeleeuwse gebouwen zijn er maar heel weinig. De kosterij van Wetsinge was in ieder geval meer dan 400 jaar oud. In de muren waren alle sporen nog aanwezig van de oorspronkelijke zandstenen vensters, waarin glas en lood heeft gezeten. (...). Door een grondige restauratie zou de kosterij tot een van de mooiste monumenten van Groningerland kunnen worden omgetoverd. Als u dat niet gelooft, dan moet u mijn huis (museum Bakkerij Mendels) in Middelstum maar eens gaan bekijken," zo schrijft de heer Kimm in zijn brief.

Wat er nu precies met het monument gaat gebeuren is nog niet bekend. Volgens wethouder Raangs van de gemeente Adorp zou de kosterij op de huidige plaats moeten worden opgebouwd. „Daar willen we graag aan meewerken," zegt de wethouder. Maar de gemeente heeft niet veel geld. Monumentenzorg ook niet. De eigenaar zegt: „Als Monumentenzorg negentig procent van de restauratiekosten betaalt, wil ik er best dertigduizend bij doen."

Verplaatsing

Hij wil ook wel met de heer Kim praten over verplaatsing naar „t Hogeland" in Warffum. Dat laatste ziet de voorzitter van dit museumbestuur ook als het enig haalbare. In het verleden heeft hij al een bod gedaan op de kosterij, maar toen wilde de eigenaar er niet op ingaan. Hij vroeg 12.000 gulden en het wrange is nu dat de heer Kimm enkele weken geleden met het gemeentebestuur van Adorp had afgesproken een bod van 14.000 gulden te doen.

Tips

Landschap in Nederland

<https://www.landschapinnederland.nl>

Deze website gaat over het Nederlandse cultuurlandschap. Met cultuurlandschap wordt het landschap bedoeld dat door mensen in het verleden naar hun hand is gezet. Hierbij gaat het niet alleen om de landelijke gebieden maar ook om de ontwikkeling van stedenbouw. Op deze website is praktische informatie te vinden over beleid en regelgeving, het beheer van cultuurlandschap, bronnen en kaarten en een overzicht van interessante evenementen en bijeenkomsten.

De homepage is aantrekkelijk vormgegeven en zijn interessante ingangen tot meer en thematisch gerangschikte informatie makkelijk toegankelijk gemaakt. Bijvoorbeeld via het thema "Bronnen en kaarten": hier is een overzicht beschikbaar van bronnen en kaarten van het Nederlandse cultuurlandschap. Ook bekende zoekmachines als HISGIS (de oudste kadasterkaart uit 1832), AHN (hoogtekaarten van Nederland) en Topotijdreis (topografische kaarten vanaf 1830 – heden) zijn hier te vinden. Net als een overzicht van beschermde stads- en dorpsgezichten – helaas in Ubbega géén! Maar gelukkig is er dan wel weer een apart thema "Dorpen in Groningen. Ontdek je dorp en ontwikkel het samen verder". Dorpen in Groningen richt zich op alle 'dorps-

makers'; van dorpsbewoners tot medewerkers van de overheden, woningcorporaties, maatschappelijke organisaties en ruimtelijk ontwerpers. Middels een stappenplan kan men de karakteristieken in kaart brengen en bieden inspirerende voorbeelden tips die gebruikt kunnen worden bij opgaven voor de verdere ontwikkeling en herinrichting van een dorp.

NB. Op 8 april 2019 is de nieuwe website cultureelerfgoed.nl live gegaan. Komende maanden gaat stapsgewijs alle kennis en informatie van landschapinnederland.nl over naar deze website.

Colofon

DIEPGANG is een uitgave van de Historische Kring Ubbega en wordt drie keer per jaar gratis aan de leden van de Historische Kring toegezonden.

Redactie

Gerta Boonstra, Oosterstraat 12, 9771AS Sauwerd, gertaboonstra@planet.nl

Jan de Groot, De Groenlanden 16, 9771BV Sauwerd, groot593@gmail.com

Bé Kuipers, Noorderweg 13, 9771BP Sauwerd, be.kuipers@gmail.com

Ben Westerink, Zuiderstraat 5, 9774PL Adorp, b.h.c.westerink@rug.nl

Contactadressen Historische Kring Ubbega

Gerta Boonstra, Oosterstraat 12, 9771AS Sauwerd, gertaboonstra@planet.nl (secretaris)

Ben Kwerreveld, Zuiderstraat 1, 9774 PL Adorp, kwerrod@gmail.com

(penningmeester/ ledenadministratie)

website: www.ubbega.nl

De contributie bedraagt € 15,- per jaar (meer mag natuurlijk altijd) en kan alleen door automatische incasso worden voldaan.

De prijs van Diepgang bij losse verkoop (nummer van 12 pagina's) is € 2,50 per stuk.

Diepgang wordt geprint bij de Opmaakfabriek te Groningen.

ISSN: 2468-841X

Overname uit deze uitgave is toegestaan met bronvermelding.